Галина Філь
Алла Зимульдінова
Іван Кутняк

Технологія використання творів-мініатюр Василя Сухомлинського на уроках читання в початкових класах

В Україні уже декілька десятиліть підряд відзначають педагогічну творчість В. Сухомлинського. Його педагогічні ідеї впроваджують майже у всіх країнах світу (Греції, Німеччині, Польщі, Австралії, Китаї, Японії, Білорусі, Росії тощо). Він не лише наш сучасник, а й творець нової педагогічної системи, оскільки сміливо прогнозував майбутнє освіти, навчання та виховання дітей з шести років, тому так змістовно в його творах представлене розумове, етичне, естетичне, фізичне, трудове виховання.

Як зазначає О. Савченко, сьогодні педагогічна спадщина В. Сухомлинського пов'язується з сучасною реформою освіти, зміною філософії освіти, передусім мається на увазі його погляди на зміст навчання, школу, учителя [6].

В. Сухомлинський надавав особливо великого значення в навчанні і вихованні учнів молодшого шкільного віку казці, музиці, живопису. Він дбав про те, щоб його вихованці діставали світлі мажорні враження, які вже самі по собі повинні ставати могутніми засобами виховання людини. Це досягалося за допомогою яскравих полотен, доступних дітям за змістом і формою, виразного читання творів, оповідань чи казок, їх інсценізації та краси рідної природи. А як відомо, у ранньому віці особливо сильний вплив на формування духовного світу дитини справляє художній твір, пісня, музика. Однак доробок В. Сухомлинського як визначного педагога не можна розглядати без його літературної спадщини. Про це зазначають дослідники творчості педагога Д. Чередниченко, Д. Луцик, О. Савченко, А. Зимульдінова, Т. Логвиненко [3; 4; 7; 10]. У вступній частині до видання книги «Вічна тополя» Д. Чередниченко, звертаючись до нащадків, говорить про те, як глибоко й талановито висвітлює педагог художньою мовою проблеми навчання і виховання дітей [10, с. 4–6].

Вивчення, аналіз та узагальнення педагогічного досвіду в загальноосвітніх школах І ступеня засвідчили про різне ставлення учителів до використання творів В. Сухомлинського в навчанні та вихованні учнів. Ми провели анкетування серед учителів, що проходили у вересні 2011 року курсову перепідготовку при Дрогобицькому державному педагогічному

університеті імені Івана Франка на предмет використання творів-мініатюр у загальноосвітній школі І ступеня. Аналіз відповідей учителів засвідчив, що 42 % респондентів вважають, що на уроках читання достатньо застосовувати тільки ті твори, які є в підручниках з читання для початкових класів. 26 % учителів говорять про розгляд творів педагога на уроках позакласного читання, 28 % опитаних усвідомлює, що бажано більше вивчати творів В. Сухомлинського, адже вони всі пронизані гуманістичною спрямованістю. 4 % учителів не відповіли на це питання зовсім. Однак майже всі респонденти занепокоєні тим, що відсутні окремі дитячі видання педагога, які можна було б придбати для молодших школярів, а з тих книжок, що надійшли в бібліотеки, є надзвичайно мало для молодших школярів.

Як відзначають дослідники педагогічної спадщини В. Сухомлинського, його твори-мініатюри – це шедевр української дитячої класики, які за життя, на жаль, так і не були видані. Про це згадує й сам В. Сухомлинський: «З видавництва «Веселка» чомусь нічого не чути. Хотілося мені б, щоб казки й оповідання були опубліковані українською мовою...» [10, с. 5–7].

Спостереження за уроками читання, які ми здійснювали в початкових класах шкіл Львівського регіону, показали, що в дітей недостатньо сформовані самостійні читацькі уміння. У них відсутній інтерес до читання саме творів В. Сухомлинського, оскільки самостійно їх ніхто не читає, а багато з них і не чули про казки чи твори-мініатюри, а не те, щоб орієнтуватися у їхньому змісті.

Учителі початкових класів зазначають, що недостатньо методичних порад щодо опрацювання творів педагога на уроках класного та позакласного читання. Це пояснюється тим, що впродовж багатьох років дитячі твори педагога не видавалися друком, а вміщені у фахових журналах не доходили до вчителів початкових класів, тим більше – до учнів.

Аналіз бібліотечних видань творів Василя Сухомлинського для молодших школярів надзвичайно обмежений. Є тільки один екземпляр книжки «Казки школи під голубим небом», виданий у 1991 році невеличким тиражем, та три екземпляри «Вічна тополя», який вийшов під егідою О. Сухомлинської [9].

Ефективне вирішення цієї проблеми вимагає як художніх, так і методичних видань для кожного класу. Нагальною потребою є розробка технології опрацювання творів-мініатюр В. Сухомлинського на уроках читання в початкових класах.

Результати констатуючого експерименту, який ми проводили в школах Львівщини, засвідчили, що оволодіння молодшими школярами умінням самостійно читати твори педагога є достатньо складним некерованим процесом. Тому цілеспрямована робота над творами-мініатюрами в 1–4 класах має здійснюватися цілісно, системно у процесі їх вивчення. Продовження досліджень у цьому аспекті дасть можливість висвітлити значення технології

опрацювання творів-мініатюр В. Сухомлинського в процесі духовного розвитку молодших школярів, а також спектр можливостей їхнього використання як засобу підвищення процесу художньо-естетичного впливу з метою їх духовного, культурного морального та гуманного розвитку.

Проблему використання творчої та педагогічної спадщини В. Сухомлинського розкрито у наукових дослідженнях М. Кальчук [1], В. Ликова [2], О. Савченко [5; 6; 7; 8], О. Сухомлинської [10], І. Цюпи [11] та ін.

Мета статті – висвітлити технологію використання творів-мініатюр Василя Сухомлинського на уроках читання у початкових класах, розкрити пізнавально-гуманістичний характер його творів-мініатюр, викликати й прищепити інтерес до їх вивчення.

Утвердження гуманізму, за В. Сухомлинським, – це утвердження почуття любові, яке є найсвятішим у людському світі. Саме воно становить духовний стрижень людини. «Стрижень, серцевина людської особистості – це те святе, що повинно бути за душею, повинно стати дорожчим за життя – честь, гідність, гордість громадянина» [10].

Любов до Вітчизни і любов до людей – ось два стрімких потоки, які, зливаючись, утворюють могутню річку патріотизму. Ця головна думка пронизує твори-мініатюри, які складав власноруч В. Сухомлинський та навчав цього дітей Павлиської школи. Він виняткову роль відводив впливу на розвиток дітей творів та казок, які розкривають молодшим школярам на доступному рівні філософію життя, сутність загальнолюдських цінностей. Дуже часто ці твори-перлинки народжувались у колективній творчості з дітьми, у взаємодії з природою.

Ми вважаємо, що кожна дитина має прочитати в класі або вдома разом з дорослими казки з книг «Школа під голубим небом», «Чиста криниця», «Вічна тополя». Кожен твір звернено не лише до дитини, а й до дорослих. У них сотні яскравих дитячих образів і життєвих ситуацій, які змушують замислитися про добро і зло, красу і велич людини, про ставлення до рідних, природи, краси, до мови... Ось які назви міні-творів подав автор для дітей: «Як же все було без мене?», «Сяюча вершина і кам’яниста стежина», «Я хочу сказати своє слово...», «Ремісник і різець», «Блакитні журавлі» та ін. [9].

Учитель на першому уроці читання у другому класі звертає увагу учнів на портрет В. Сухомлинського, розповідає про те, що вони в початкових класах будуть вивчати його твори, педагога, вихователя, письменника. Важко переоцінити творчий доробок В. Сухомлинського. Він є автором багатьох праць, як для дорослих, так і для дітей. У нього є надзвичайно багато творів-мініатюр, які виховують любов до природи, людей, тварин, до життя. Їхнє

опрацювання спонукає до роздумів про життя, навчання та працю не тільки дітей, а й дорослих.

Працюючи над твором «Красиві слова і красиве діло», учитель з дітьми не тільки читатимуть, а й відтворюватимуть зміст прочитаного за допомогою інсценізації тексту в особах, визначать головну думку твору, доберуть інші заголовки, поспостерігають за мовою твору, складуть розповідь за аналогією, яка підтверджувала б головну думку прочитаного, доберуть прислів'я про красиві слова і красиві вчинки: *Мудра голова не дбає про лихі слова; Рана загоїться, зле слово – ніколи; Словами наче листом стеле, а ділами наче голками коле.*

Виховати почуття дружби, зрозуміти, що без «вірного друга велика туга» допомагають твори-оповідання «Кінь утік», «Гвинтик». Учитель поставить перед читанням твору «Кінь утік» запитання: *«Уявіть, що друг передав вам під час уроку записку. Як ви вчините?»* Прочитавши твір, діти аналізують зміст, за допомогою вибіркового читання відшукують міркування Віталика, відповідають, чи зрозумів хлопчик, що вчинив недобре. Учитель запитує в дітей, чи зуміють діти зрозуміти один одного і чи товаришуватимуть далі. Діти замислюються над своїми власними вчинками, приходять до висновку, що вірний приятель – то найбільший скарб, що друзі пізнаються в біді.

Оповідання «Гвинтик» вчить дітей ніколи не забувати про маленький гвинтик, тому що може трапитись велика біда, а кожне розпочате діло потрібно доводити до кінця.

В оповіданні-казці «Як Наталя у лисиці хитринку купила» В. Сухомлинський дає дітям уявлення про совість у протиставленні з хитрощами, показує, що вони між собою несумісні.

Ознайомлюючи учнів третього класу з твором-казкою В. Сухомлинського «Спляча книга», учитель звертає увагу на усвідомлення ролі і значення книги в житті людини. Відтворити зміст казки допоможуть запитання з методичного апарату до казки: *Яка книга стояла на полиці? Про що в ній розповідалося? Яку властивість мала велика цікава Книга? Що робила Господиня з Книгою? Чого чекала Книга? Хто приходив до Господаря? Чому Книга стала сплячою? Як ви гадаєте, що допоможе розбудити могутнього богатиря?* Цей твір дуже подобається учням. Кожен з них висловлювався, яке місце займає в його житті книжка.

Пізнавальний характер має обговорення твору «Який слід повинна залишити людина на землі», оскільки учні після читання мають дати відповідь

на запитання, яке є назвою твору, визначити головну думку, поміркувати, чого воно вчить.

Навчити дітей бути самостійними, працьовитими допоможе аналіз оповідання «Чому мама так хвалить Люду?» Діти роблять висновок, що мама дуже задоволена тим, якою працьовитою, самостійною росте її донечка, тому і хвалить її так, хоча насправді борщ вдався на перший раз не дуже смачний.

Мініатюра В. Сухомлинського «Пахне яблуками» відображає українську ментальність і сприйняття світу автором та розкриває дитячу психологію.

Особливий виховний потенціал мають художні твори, в яких письменник-педагог порушує важливі проблеми стосунків дітей з матір'ю, їхнє ставлення до рідної неньки. Вони виховують повагу до найріднішої людини, вчать цінувати її працю, розуміти значущість матері в сім'ї. Мудрі ідеї виховання поваги й любові до матері по-своєму розкрив у художніх творах В. Сухомлинський: «Чому мама тепер плаче?», «Хто кого веде», «Прийшла мама», «Сиві волосинки», «Моя мама пахне хлібом», «Іменини», «Образа», «Сьома дочка» [9].

Аналіз твору-мініатюри про «дідову колиску» допомагає сформувати в дітей поняття рідної країни через дитячу колиску, в якій колись колисали дідуся сучасного хлопчика. Педагог вчить дітей пам'ятати про предків, пишатися своїм родом, Батьківщиною. «Наша сучасна колиска – це наше рідне село, рідна хата, мати, батько. З рідної хати починається для нас Батьківщина» [2, с. 17].

Молодші школярі досить часто ставлять перед учителем і батьками запитання щодо місця кожного на землі. Дівчинка з оповідання («Як же все це було без мене?») ніяк не може збагнути, як це могло бути, що її колись не було. Цей твір змушує замислитись над сенсом життя і дорослих, і дітей.

У творі «Я хочу сказати своє слово» учитель поставила перед дітьми завдання – поспостерігати за небом і дібрати для його опису в рідній мові красиві й точні слова. У дітей ще досить бідний словниковий запас, тому вони назвали лише кілька словосполучень: «Небо синє-синє... Небо голубе... Небо ясне...». Усе це були епітети, які характеризують небо в прямому значенні.

І лише маленька Валя, що стояла осторонь, наважилась промовити своє слово: «Небо ласкаве...». І діти, під враженням почутого, заговорили. Вони помітили те, чого раніше не помічали: «Небо сумне... Небо тривожне... Небо зажурене... Небо холодне...». «А небо, – продовжує далі автор, – грало, трепетало, дихало, як жива істота. І діти дивилися в його сумні сині-сині осінні очі» [9].

Незвичайні порівняльні звороти використав письменник в оповіданні «Сьома дочка». Василь Олександрович, як психолог, змушує молодших школярів вчитуватись, вслухатись в українське слово. В оповіданні йдеться

про те, як виражали доньки свою любов до матері, з якою були розлучені цілий місяць. Одна скучила за матір'ю, «немов маківочка за сонячним променем», друга чекала її, «як суха земля жде краплину води», третя плакала за нею, «як маленьке пташеня за пташкою», четверта щебетала до матері, що їй так тяжко було без неї, «як бджолі без квітки», п'ятій вона снилась, «як троянді снилась краплина роси», шоста виглядала її так, «як вишневий садок виглядає соловейка». Але всі ці гарні слова враз поблідли порівняно зі справжнім виявом любові до матері сьомої дочки, що виразилась не в словах, а в її простих діях: вона зняла з ніг матусі взуття й принесла їй води в мисці – помити з дороги ноги.

Збагачувати уявлення школярів про людяність, високе ім'я людини, сприяти осмисленню життя на цій землі можна на кожному уроці, присвяченому аналізу творів-мініатюр В. Сухомлинського. У них розповідається про такі випадки зі шкільного життя, коли б начебто в звичайних ситуаціях розкриваються невідомі досі риси характеру дітей, як – от в оповіданні «Як Павлик списав у Зіни задачу». Діти засуджують вчинок Павлика, адже він не тільки не хотів працювати, списував готове, а й повів себе нечесно. У своєму зошиті Павлик написав правильно, а Зіні не сказав, що в неї помилка. І коли вчителька похвалила Павлика, він почервонів і похнюпив голову. Діти відзначають, що Павлик, мабуть, зробив для себе висновок, що більше так ніколи не робитиме.

На уроках читання в початкових класах ми пропонуємо різні види читання для опрацювання змісту прочитаних творів-мініатюр: читання вголос учителя в 1–2 класах; комбіноване читання (учителя й учнів) в 3–4 класах; читання абзацами; читання в особах (розподіл ролей дійових осіб); вибіркове читання; читання із завданнями (визначити тему прочитаного твору; визначити головну думку твору; знайти художні засоби; скласти план прочитаного); мовчазне читання з наступною перевіркою усвідомлення прочитаного.

Аналіз дитячих збірок В. Сухомлинського («Гаряча квітка», «Чиста криниця», «Вічна тополя», «Казки школи під голубим небом»), дає можливість розглянути твори-мініатюри та зробити їх відбір для молодших школярів. Кожен такий твір – це розповідь про життя дітей, людей, однолітків та ровесників наших дітей, однак вони жили і творили в інший повоєнний час XX століття. Героями творів визначного педагога є персоніфіковані образи рослин, квітів, тварин, звірів.

У статті запропоновано технологію опрацювання на перший погляд таких різних, однак об'єднаних спільною метою – добрих, людських стосунків між дітьми та дорослими людьми. Окремі з них автор так і називає безпосередньо: «Щастя», «Честь», «Радість», «Чуйність», «Совість», «Щирість», «Добро», «Людяність», «Працьовитість», інші – опосередковано: «Головне в житті», «Найкрасивіше й найпотворніше», «Важливі справи» тощо.

Твори-мініатюри Василя Сухомлинського мають повчальний виховний характер. В них розповідається про різні випадки й пригоди з життя дітей, про їхнє ставлення до батьків та рідних, до своїх обов'язків, до праці. Водночас потрібно зауважити, що художні твори, написані для молодших школярів, позбавлені прямого повчання. Вони спонукають розум і почуття дитини до аналізу вчинків літературних героїв, до відповідних висновків, викликають бажання наслідувати їх або, навпаки, чинити по-іншому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кальчук М. Педагогіка В. О. Сухомлинського – педагогіка XXI століття / М. Кальчук // Початкова школа. – 2008. – № 10. – С. 1–3.
2. Ликов В. Дбайливе ставлення до дитини в народно-педагогічній концепції В. О. Сухомлинського // Рідна школа. – 2005. – № 12. – С. 16–19.
3. Луцик Д. В. Курс лекцій з історії української педагогіки / Д. В. Луцик, А. С. Зимульдінова. – Дрогобич : Посвіт, 2005. – С. 157–165.
4. Луцик Д. В. Літопис педагогічної думки в Україні / Д. В. Луцик, Т. О. Логвиненко. – Дрогобич : Відродження, 1999. – С. 129–140.
5. Савченко О. Школа культури – діалог з В. О. Сухомлинським / О. Савченко // Початкова школа. – 2006. – № 12. – С. 1–5.
6. Савченко О. Я. Екологія дитинства: В. О. Сухомлинський і сучасна початкова школа / О. Савченко // Початкова школа. – 2000. – № 11. – С. 1–4.
7. Савченко О. Товариство послідовників В. Сухомлинського / О. Савченко // Початкова школа. – 1998. – № 9.
8. Савченко О. Здобутки року В. О. Сухомлинського в Україні та за її межами / О. Савченко // Початкова школа. – 2004. – № 11. – С. 1–2.
9. Сухомлинський В. О. Вічна тополя. Казки, оповідання. Етюди: Для молодшого шкільного віку / В. О. Сухомлинський. – К. : Генеза, 2003. – 272 с.
10. Сухомлинська О. Художня спадщина В. Сухомлинського в культурологічному вимірі / О. Сухомлинська // Початкова школа. – 2007. – № 7–8. – С. 3–7.

Цюпа І. Василь Сухомлинський. Добротворець / І. Цюпа. – К. : Радянська школа, 1985.